

Liturgia w klasztorach paulińskich w Polsce. Źródła i początki, red. Remigiusz Pośpiech, Opole, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego 2012, 471 s., il. (Musica Claromontana – Studia, 1)

Liturgia w klasztorach paulińskich w Polsce. Źródła i początki to tom zawierający materiały

przedstawione na konferencji *Liturgia w klasztorach paulińskich do początku XVII wieku. Tradycje i wpływy*, która odbyła się w Częstochowie w 2011 roku. Książka jest pierwszą pozycją planowanej serii „Musica Claromontana – Studia”, która ma być uzupełnieniem dotychczasowych publikacji związanych z dziedzictwem muzycznym klasztoru paulinów na Jasnej Górze: edycji źródeł muzycznych wydawanych przez Polskie Wydawnictwo Muzyczne i serii nagrań utworów z repertuaru kapeli jasnogórskiej. Za merytoryczną stronę tych przedsięwzięć, jak również organizację współczesnych prawykonań utworów i sympozjów poświęconych ich kompozytorom, odpowiada Zespół Naukowo-Redakcyjny Jasnogórskich Muzykaliów, skupiający polskich muzykologów pod przewodnictwem Remigiusza Pośpiecha i Stowarzyszenie „Kapela Jasnogórska” z prezesem Nikodemem Kilnarem. Nowa seria poszerzy ma profil wydawniczy o naukowe artykuły, studia i monografie, będące efektem prac badawczych nad źródłami do muzyki jasnogórskiej. Wydawnictwo stanowić będzie paralelę do publikowanego od 1980 roku periodyku „Studia Claromontana”, liczącego aktualnie 30 tomów zawierających teksty o tematyce historycznej i teologicznej. Właśnie w tej serii ukazywały się dotychczas prace z zakresu muzykologii. Wśród nich szczególne miejsce zajmują publikacje zasłużonego badacza muzyki jasnogórskiej, Pawła Podejki¹ – monografia poświęcona kapeli² oraz katalog muzykaliów³.

Tematyka publikacji, zgodnie z tytułem, winna ogniskować się wokół zagadnień

1 P. Podejko, *Przydatność jasnogórskich archiwaliów muzycznych do badań nad działalnością i repertuarem kapeli paulinów na Jasnej Górze*, „Studia Claromontana” 1983, t. 4, s. 395-405, *idem*, *Kapele muzyczne w Leśnej Podlaskiej*, „Studia Claromontana” 1988, t. 9, s. 415-421.

2 *Idem*, *Kapela wokalnie-instrumentalna na Jasnej Górze*, „Studia Claromontana” 2001, t. 19, s. 6-430.

3 *Idem*, *Katalog tematyczny rękopisów i druków muzycznych kapeli wokalnie-instrumentalnej na Jasnej Górze*, „Studia Claromontana” 1992, t. 12.

liturgii w polskich klasztorach paulińskich. Enigmatyczny podtytuł *Źródła i początki* rozszerza podstawowy zakres tematyczny książki w sposób nie do końca określony, wobec czego przekrój podejmowanych w niej problemów badawczych jest dość szeroki. Brak określonych ram chronologicznych dla publikowanych tekstów, skutkujący niejednorodnością prezentowanego materiału, można uznać za wadę książki. Publikacja ma charakter źródłoznawczy – bazuje na materiałach o proveniencji paulińskiej, przede wszystkim z klasztorów znajdujących się na obecnych terenach Polski. W tym zakresie najliczniej reprezentowane jest archiwum jasnogórskie, ze względu na bogactwo zbiorów, ich wstępne opracowanie katalogowe i otwartość władz klasztoru na współpracę z naukowcami.

Książka została starannie przygotowana pod kątem układu materiału, co jest jej zaletą w obliczu zróżnicowanej problematyki podejmowanych tematów. Właściwy tekst poprzedzają: przedmowa Generała Zakonu oo. Paulinów oraz wprowadzenie redaktora tomu, uzasadniające zainicjowanie nowej serii. Szesnaście artykułów, stanowiących główną treść pracy, pogrupowanych jest w trzy części: *Fundamenta*, *Fontes* i *Continuatio*. Każda z nich prezentuje inny zakres tematyczny, a w ich wyodrębnieniu obowiązuje kryterium chronologiczne i stopień ogólności prezentowanych zagadnień. Najobszerniejszą grupę stanowią artykuły poświęcone analizie materiałów źródłowych, często wzbogacone faksymiliami źródeł, edycjami fragmentów muzycznych czy tabelami systematycznie zestawiającymi omawiane zagadnienia.

Pierwsza część książki, *Fundamenta*, zawiera pięć artykułów podejmujących zagadnienia niezwiązane bezpośrednio z tematyką sformułowaną w tytule tomu. Teksty: *Wpływ liturgii pierwotnego Kościoła na pisma Nowego Testamentu* Janusza Czerskiego, *Zarys liturgii okresu patrystycznego. Zagadnienia wybrane* Bazylego Degórskiego oraz *Przedtrydencka liturgia kapitulna i zakonna* Helmuta Jana Sobeczki, dotyczą szeroko pojętej liturgii przed-

trydenckiej. Pozostałe artykuły: *Życie liturgiczne pierwszych wspólnot paulinów w świetle reguł węgierskich biskupów: Bartłomieja, Pawła i Andrzeja (XIII w.)* Dariusza Cichora oraz *Liturgiczny kult świętych w zakonie paulinów w średniowieczu* Franciszka Wolnika skupione są na charakterystyce zakonu paulinów w okresie średniowiecza.

Artykuły części *Fundamenta* opisują w większości zagadnienia dobrze opracowane w literaturze przedmiotu. Nie wnoszą nowych ustaleń, jak dalsze części książki prezentujące wyniki badań źródłowych. Teksty bazują na obecnej literaturze, edycjach tekstów źródłowych istotnych z punktu widzenia historii liturgii i historii zakonu paulinów oraz – w najmniejszym stopniu – poszczególnych jednostkowych źródłach.

Czerski w swoim artykule w sposób systematyczny przytacza argumenty na potwierdzenie tezy o istotnym wpływie praktyk liturgicznych wczesnego Kościoła na powstające wówczas pisma Nowego Testamentu. Autor wyróżnia pięć formuł o charakterze liturgicznym: aklamacje, homologie, doksologie, hymny, teksty eucharystyczne, i powołuje się na przykłady ich występowania w tekście Nowego Testamentu. Artykuł rozpoczyna prezentacja warsztatu metodologicznego opracowanego przez autora w innych publikacjach na potrzeby badań Biblii⁴.

Drugi tekst, autorstwa Degórskiego, to syntetyczne opracowanie wybranych aspektów historii liturgii okresu patrystycznego. Erudycja autora, znajomość tekstów źródłowych i literatury oraz ciągłość wywodu wpływają pozytywnie na wartość artykułu. Umniejszają ją jednak występujące nielicznie w tekście niezręczności stylistyczne, kolokwializmy,

oraz forma podsumowania będąca obszernym streszczeniem artykułu, co wydaje się być zbędnym powtórzeniem. Tekst Degórskiego znamionują liczne przypisy bibliograficzne odnoszące do obszernej wielojęzycznej literatury, oraz często przywoływane teksty źródłowe, co czyni artykuł dobrym wprowadzeniem do tematu liturgii okresu patrystycznego.

Artykuł Sobeczki to – w ogólnych założeniach – omówienie dotyczące zróżnicowania form liturgii przedtrydenckiej i jej zdeterminowania lokalnymi tradycjami. Wbrew tytułowi, autor nie dokonuje jednak syntetycznego ujęcia zagadnienia liturgii przedtrydenckiej, a jedynie przedstawia jego fragment, jakim jest liturgia wrocławskiej kapituły katedralnej. Liturgia zakonna, figurująca w tytule tekstu, jest potraktowana marginalnie i zaledwie kilkakrotnie wzmiankowana. Niezgodność treści ze zbyt ogólnikowo sformułowanym tytułem jest myląca, co mogło zostać rozwiązane przez uszczegółowienie tytułu. Kolejnym słabym punktem tekstu jest jego trudna do śledzenia struktura, a w szczególności niezgodność planu artykułu zamieszczonego we wstępie z następującym po nim układem paragrafów. Właściwym tematem głównego korpusu opracowania jest liturgia katedry wrocławskiej analizowana na podstawie zachowanych źródeł: *Liber ordinarius* z 1563 roku i rozporządzeń władz kościelnych rzucających światło na wrocławskie praktyki liturgiczne. W tym zakresie tekst – wraz z innymi publikacjami autora na ten temat⁵ – stanowi wartościowe wypełnienie luki w badaniach nad przedtrydencką liturgią na terenie Śląska. Pod kątem językowym, można zarzucić autorowi zachowanie formy wypowiedzi konferencyjnej w zredagowanym tekście, jak również stosowanie stwierdzeń o charakterze aksjologicz-

4 J. Czerski, *Ewangelie synoptyczne w aspekcie literackim, historycznym i teologicznym*, Opole 1996, *idem*, *Metody interpretacji Nowego Testamentu*, Opole 1997, *idem*, *Księgi narracyjne Nowego Testamentu. Wprowadzenie historyczno-literackie i teologiczne*, Opole 2003, *idem*, *Metodologia Nowego Testamentu*, Opole 2012.

5 H. J. Sobeczko, *Liturgia katedry wrocławskiej według przedtrydenckiego Liber ordinarius z 1563 roku*, Opole 1993, *idem*, *Dramatyzacje i przedstawienia w średniowiecznej liturgii na Śląsku*, w: *Liturgia w świecie widowisk*, red. H. J. Sobeczko, Z. Sol-ski, Opole 2005, s. 125-138.

nym pretendujących do miana sformułowań merytorycznych (kategoria „piękna liturgii”) oraz błąd w stosowaniu terminologii muzykologicznej („styl koncertowy” zamiast „koncertujący” mszy wokalnie-instrumentalnych w okresie baroku).

Cichor przedstawia historyczny zarys okresu kształtowania się zakonu paulinów, wyznaczony kolejnymi regułami węgierskich biskupów w XIII wieku. Ustalenia autora bazują na literaturze przedmiotu i tekstach źródłowych, w szczególności dokumentach dotyczących organizacji zakonu. Trzy reguły stanowią punkty wyjścia trzech części artykułu, omawiających dyrektywy dotyczące życia zakonnego pierwszych wspólnot paulinów, w tym ich obrzędów liturgicznych. Specyfika zachowanych dokumentów źródłowych nie pozwala jednak autorowi na ustalenie szczegółowych aspektów owych praktyk liturgicznych. Z tego powodu być może bardziej adekwatny byłby nieco inaczej sformułowany tytuł artykułu. Z edytorskiego punktu widzenia dobrym rozwiązaniem stosowanym przez Cichora jest umieszczanie objaśnień biograficzno-geograficznych w przypisach, dzięki czemu nie zakłócają one toku wywodu.

Ostatni artykuł części *Fundamenta*, autorstwa Wolnika, dotyczy średniowiecznego kultu świętych w zakonie paulinów. Autor posłużył się zachowanymi źródłami, między innymi *Mszą Jagiellonów*, za pomocą których określił najważniejszych dla liturgii paulińskiej świętych. Podstawę selekcji stanowiła analiza form liturgicznych w dni poświęcone danym patronom. Grupa omawianych postaci świętych opisana została w formie osobnych paragrafów. Każdy paragraf posiada część biograficzną, tłumaczącą znaczenie danej postaci dla zakonu paulinów, oraz część wskazującą na formy celebracji liturgicznej charakterystyczne dla kultu danego świętego.

Na drugą część pracy – *Fontes* – składają się następujące artykuły: *Średniowieczne rękopisy liturgiczne z archiwum jasnogórskiego* Jakuba Kubieńca; *Pauliński kalendarz liturgiczny w świetle kalendarza diecezji wrocławskiej*

w okresie średniowiecza

Erwina Matei; *Pre-Tridentine sources of the Pauline Mass chant repertory* Gábora Kissa; *Liturgia paulińska w świetle rękopisu ms. R659/III-913* Marty Popowskiej; *Dramatyzacje procesji Niedzieli Palmowej u paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie na przełomie XV i XVI wieku* Roberta Bernagiewicza; *Psalmtöne im Tonar des Pauliner Cantuale aus Częstochowa* Ágnes Papp; *Możliwości zastosowania analizy statystycznej w badaniach chorałowych. Formuły euouae w rękopisie R 590* Czesława Grajewskiego; *Notacje muzyczne najstarszych świadectw monodii chorałowej Jasnej Góry* Iwo Huberta Siekierki; *The main research results of Pauline Liturgical Chant in Hungary* Domonokosa Farkasa. Teksty te reprezentują źródłoznawczy kierunek badań, a ich autorzy korzystali w swoich analizach z metod charakterystycznych dla tego nurtu nauk historycznych. Większość badaczy skupiła się na źródłach przechowywanych w archiwum Jasnej Góry, przekazujących wczesny etap kształtowania się liturgii paulińskiej. Dlatego też wiele ustaleń o różnym charakterze odnosi się do tych samych jednostek. Problemy badawcze często jednak wymagały od autorów analiz komparatystycznych z innymi zabytkami reprezentującymi różne tradycje liturgiczne obszarów Europy Środkowej.

Najszerzej omówiony został kodeks *Missale Paulinorum*, znany jako *Mszał Jagiellonów*⁶ o sygnaturze PL-CZ III-3⁷, R 589⁸, zawierający – na co zwraca uwagę Kubieniec – unikatowy zapis polskiego chorału paulińskiego z czasów średniowiecza. *Mszał Jagiellonów*, a szczególnie zawarty w nim kalendarz liturgiczny, stanowił źródłową podstawę opracowania Matei, natomiast Kubieniec i Berna-

6 Tę zwyczajową nazwę kodeksu traktuję w niniejszym tekście jako normę, w przypadku innych źródeł – ich łacińskie nazwy.

7 Stosuję *siglum* zgodne z wykazem RISM, format nowej sygnatury zgodny z: P. Podejko, *op. cit.*

8 Stosuję format starej sygnatury zgodny z *ibidem*.

giewicz analizowali ten rękopis jako jedno z kilku wybranych źródeł podstawowych. *Cantionale* (in. *cantuale*) *ecclesiasticum* o sygnaturze PL-CZ I-215, R 583 wykorzystane zostało przy ustaleniach Kubieńca, Bernagiewicza oraz Papp, która badała występujące w nim tony psalmowe. Na *Antiphonarium*⁹ PL-CZ III-932, R 590 powoływali się Kubieniec i Siekierka, a szczegółowe studium klauzul występujących w rękopisie przedstawił Grajewski. Opracowania *Graduale* PL-CZ III-913, R 659 dokonali Popowska oraz Siekierka.

Tematem artykułu Kubieńca są przedtrydenckie jasnogórskie rękopisy liturgiczne. Jako materiał badawczy wybrał on średniowieczne źródła zawierające notację muzyczną i przechowywane w archiwum jasnogórskim, a mianowicie *Antiphonarium*, *Cantionale ecclesiasticum* i *Mszal Jagiellonów*, uzasadniając swój wybór brakiem kompleksowych opracowań tych jednostek w literaturze przedmiotu. Autor, kierując się metodami krytyki źródeł i analizy porównawczej z innymi źródłami przekazującymi repertuar chorałowy, proponuje własne ustalenia dotyczące datowania i proveniencji omawianych rękopisów, a także ich przynależności do określonej tradycji liturgicznej. Przywoływanie wcześniejszych wyników badań¹⁰ nie ma w tym przypadku charakteru biernego powielenia, bowiem Kubieniec rewiduje informacje obecne w literaturze na podstawie dostępnych mu danych. W przypadku *Antiphonarium*, badacz na podstawie analizy repertuaru ustalił przynależność rękopisu do diecezjalnej tradycji wrocławskiej. *Cantionale ecclesiasticum* zostało przez Kubieńca zidentyfikowane jako źródło o proveniencji węgierskiej, a dzięki badaniom znaków wodnych udało się zaproponować jego dokładniejszą datację. Autor dołączył do tekstu tabele porównujące omawiane jednostki z innymi

księgami liturgicznymi Europy Środkowej oraz własny wykaz pomocniczych źródeł. Tekst nie pretenduje do miana kompleksowego omówienia badanego materiału źródłowego – stanowi fragmentaryczne opracowanie wybranych jego aspektów. Ze względu na nowe ustalenia, niezgodne z tymi publikowanymi przez Pawła Podejkę czy Wojciecha Danielskiego, jest publikacją o istotnym wkładzie w stan wiedzy na temat średniowiecznych ksiąg liturgicznych z archiwum jasnogórskiego.

Drugi tekst tego rozdziału, autorstwa Matei, poświęcony jest kalendarzowi liturgicznemu zawartemu w *Mszale Jagiellonów*. Autor podejmuje zagadnienie wstępnie opracowane przez Wolnika¹¹ i prezentuje analizę porównawczą kalendarza paulińskiego z tzw. *Przedtrydenckim Kalendarzem Śląskim*. Opracowanie będące wynikiem systematycznego porównania treści obu źródeł w sposób szczegółowy i wyczerpujący ukazuje różnice między formami liturgii w badanych ośrodkach. W strukturze artykułu można wyróżnić fragmenty poświęcone poszczególnym miesiącom kalendarza liturgicznego, rozpoczynane każdorazowo tabelarycznym zestawieniem zawartości obu kalendarzy. Autor podaje obszernie omówienia kolejnych dni miesiąca, wyjaśniając różnice między liturgiami ośrodków, powodowane różnicowanym stopniem kultu danych świętych. Dodatkowym elementem podlegającym refleksji badacza jest proces konstruowania kalendarza na omawianych przykładach, ze szczególnym uwzględnieniem wzajemnych proporcji *sanctorale* i *temporale*.

Artykuł Kissa stanowi próbę usystematyzowania bazy źródłowej podstawowej dla badań przedtrydenckiego repertuaru mszy paulińskich. Jako podstawę omówienia autor traktuje wszystkie zachowane źródła, które poddał krytyce zewnętrznej i wewnętrznej. Opracowanie ma charakter przyczynkarski i może stanowić punkt wyjścia dla szczegółowo-

⁹ W katalogu Podejki występuje jako *Cantionale ecclesiasticum*, *ibidem*, s. 839.

¹⁰ *Ibidem*, s. 839. W artykule brak przypisu bibliograficznego do przytoczonej pracy W. Danielskiego.

¹¹ F. Wolnik, *Liturgiczny kalendarz z tzw. „Mszału Jagiellonów” z Jasnej Góry*, „Liturgia Sacra” 2009, t. 15, nr 2, s. 313-331.

wych badań przedtrydenckiej liturgii mszalnej w zakonie paulinów. Autor przytacza zarys kształtowania się liturgii paulińskiej wraz z determinującymi ją wpływami i tendencjami, oraz omawia materiał źródłowy umieszczając go w kontekście przemian liturgii. Istotnym elementem wyводу jest określenie znaczenia poszczególnych źródeł w badaniach liturgii. Kiss dokonuje analiz porównawczych paulińskich ksiąg z księgami innych tradycji liturgicznych. Wskutek tego, oprócz wpływu tradycji ostrzyhomskiej, dostrzega również silne wpływy augustiańskie i dominikańskie na liturgię paulinów. Tekst zawiera dodatkowe materiały ilustrujące omawiane zagadnienia, tj. przykłady, zestawienia i faksymile źródeł.

Popowska prezentuje kompleksową analizę najstarszego zachowanego paulińskiego *Graduale*, o proveniencji wieluńskiej, i przekazywanej za jego pośrednictwem liturgii. Metody stosowane przez badaczkę to krytyka źródłowa i analiza zawartości, porównywanej systematycznie z repertuarem liturgicznym innych źródeł diecezjalnych i zakonnych o proveniencji polskiej, jak również repertuarem chorałowym przekazywanym przez *Graduale Romanum*. Źródło posiada swoje opracowanie w niewydanej pracy magisterskiej Piotra Łysikowskiego¹². Oprócz tego, niektóre śpiewy paulińskiego *Graduale* figurują w analizach poszczególnych form liturgiczno-muzycznych różnych autorów. Popowska odnosi się do wyników analizy Łysikowskiego i niejednokrotnie je weryfikuje. Opracowaniu nadaje formę systematyczną, omawiając w kolejnych częściach śpiewy *Ordinarium missae*, *Proprium de Tempore* i *de Sanctorum*, *Communione Sanctorum*, msze wotywnie, śpiewy *Alleluja* o Najświętszej Maryi Pannie, sekwencje i dodatki, a jako aneks umieszcza szczegółowy wykaz zawartości *Graduale*. Autorka wyciąga ze swych badań nad źródłem następujące

12 P. Łysikowski, *Analiza źródłoznawcza R659 (III-913) z Archiwum oo. Paulinów na Jasnej Górze*, Warszawa 1979 (praca magisterska, Biblioteka Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego).

wnioski: księga zawiera pewną liczbę oryginalnych śpiewów, prawdopodobnie autorstwa kompozytorów paulińskich, ponadto można wskazać na wpływ katedry wawelskiej, kodeksów rodziny franciszkańskiej i dyrektyw Soboru Trydenckiego na układ i zawartość *Graduale*.

Problemem dramatu liturgicznego w liturgii paulinów na Jasnej Górze zajął się Bernagiewicz. Bazę źródłową tekstu stanowią trzy źródła paulińskie: *Mszał Jagiellonów*, *Cantionale ecclesiasticum* i druk *Rubrica Generalis ordinis fratrum Eremitarum Sancti Pauli primi Eremitae* z 1536 roku, przekazujące dwa modele dramatyzacji liturgicznych procesji Niedzieli Palmowej. Dramatyzacje zawarte w omawianych przez Bernagiewicza jednostkach nie zostały ujęte w zbiorczej edycji tekstów dramatyzacji przygotowanej przez Juliana Lewańskiego¹³, pomimo obecności opracowań tych źródeł w literaturze przedmiotu. Artykuł Bernagiewicza stanowi wnikliwe studium zawierające szczegółowe opisy analizowanych modeli dramatyzacji oraz uzasadnioną identyfikację tradycji liturgicznych do których przynależą. W tych ustaleniach autor korzystał z metod krytyki zewnętrznej i wewnętrznej, w celu zaś umiejscowienia modeli dramatyzacji na tle ogólnych tendencji w dramacie liturgicznym posłużył się metodą Lewańskiego analizy repertuarowej¹⁴ i wyznaczonymi przez niego modelami oficjum Niedzieli Palmowej. Tekst składa się z wstępu prezentującego stan badań nad dramatem liturgicznym oraz dwóch paragrafów opisujących dokładnie przebieg obrzędów Niedzieli Palmowej i wykaz towarzyszących im śpiewów według przekazów źródłowych. Swego rodzaju pod-

13 J. Lewański, *Liturgiczne łacińskie dramatyzacje Wielkiego Tygodnia XI-XVI w.*, Lublin 1999.

14 Inną metodę i typologię modeli dramatyzacji opartą na kryterium miejsca akcji i ruchu procesji proponuje Zenon Modzelewski, *Estetyka średnio-wiecznego dramatu liturgicznego. Cykl wielkiego tygodnia w Polsce*, „Roczniki Humanistyczne” 1964, t. 12, z. 1, s. 5-69.

sumowanie stanowi wyszczególnienie różnic między badanymi modelami w kontekście liturgii XV i XVI wieku.

Papp dokonała opracowania tonariusza z paulińskiego *Cantuale ecclesiasticum* przechowywanego na Jasnej Górze. Analizie poddała tony psalmowe, a wyniki posłużyły jako przesłanki do badań węgierskiej muzyki chorałowej. Autorka we wstępie omawia tonariusze o proveniencji węgierskiej, a następnie w kolejnych paragrafach analizuje strukturę tonariusza paulińskiego i kolejne elementy w nim zawarte: *psalmi minori*, *psalmi maiori* oraz *dictio monosyllaba*. Zawartość tonariusza rozpatruje na tle tradycji liturgicznej Europy Środkowo-Wschodniej. Szczegółowe badania porównawcze są w tym przypadku możliwe jedynie w ograniczonym zakresie, ponieważ – co podkreśla autorka – nie zachowały się podobne źródła należące do tej samej tradycji i pochodzące z tego samego okresu. Wywodzi Papp towarzyszący liczne przykłady muzyczne w formie zestawień fragmentów z różnych źródeł oraz wykaz tychże źródeł porównawczych. Wadą tekstu jest zupełny brak aparatu naukowego.

Kompleksowego omówienia zagadnienia formuł euouae w *Antiphonarium* dokonuje Grajewski. Jak wskazuje tytuł, tekst prezentuje wynik zastosowania metod analizy statystycznej w zakresie badań chorału. Źródło będące przedmiotem badań autora należy do materiałów o nieokreślonej proveniencji, sprawiających trudności w identyfikacji ze względu na swoją niekompletność. Co zaznacza autor, rękopis nie był jeszcze przedmiotem żadnego monograficznego opracowania, wzmiankowano go jedynie przy okazji różnych ogólnych badań. Metoda badań chorałowych obrana przez Grajewskiego, polegająca na porównaniu manuskryptu z dużą liczbą podobnych źródeł, pozwala mu na ustalenie proveniencji *Antiphonarium*. Za kryterium komparatystyczne obrane zostają klauzule. Zgodnie z ustaleniami badacza, rękopis można identyfikować ze śląską diecezjalną tradycją chorałową, co

zgodne jest z wnioskami Kubińca¹⁵ prezentowanymi w tym samym tomie.

Tekst Siekierki stanowi wyczerpujące studium notacji muzycznej, bazujące na trzech źródłach zawierających najstarsze zapisy chorału zachowane na Jasnej Górze: *Cantuale* o sygnaturze Z 45, *Graduale* i *Antiphonarium*. Autor zgodnie z katalogiem Podejki, a wbrew późniejszym ustaleniom Danielskiego, potwierdzanym m.in. w omawianym tomie w artykule Kubińca¹⁶, nazywa kodeks *Antiphonarium* mianem *Cantionale*. Każdy z rękopisów i każda występująca w nim ręka skryptorska poddana została przez autora szczegółowej analizie paleograficznej oraz repertuarowej, czego wyniki posłużyły do formułowania twierdzeń o datowaniu, proveniencji oraz przynależności śpiewów do określonej tradycji chorałowej i wykazanie ich cech swoistych. Artykuł przedstawia analizę w sposób pełny i pozwala czytelnikowi śledzić kolejne jej etapy. Sprzyjają temu porównania z innymi źródłami przedstawione graficznie w formie starannie przygotowanych planszowych zestawień. Bieżące śledzenie analizy, pomyślane przez autora umieszczającego podobizny omawianych neum i symboli w nawiasach tekstu głównego, utrudnione jest niestety wadliwą reprodukcją, uniemożliwiającą w wielu przypadkach ich odczytanie. Tekst wyposażony został również w tabelę porównującą poszczególne znaki notacji z omawianego *Graduale* i *Antiphonarium*, oraz wykaz źródeł wykorzystanych dla potrzeb komparatystycznych analizy.

Artykułem zdecydowanie odbiegającym treścią od innych tekstów części *Fontes* jest sprawozdanie Farkasa ze stanu badań nad przedtrydenckim chorałem paulińskim na Węgrzech. Tekst nie prezentuje żadnych nowych wyników badań, a jedynie systematyzuje

15 J. Kubińca, *Średniowieczne rękopisy liturgiczne z archiwum jasnogórskiego*, w: *Liturgia w klasztorach paulińskich w Polsce. Źródła i początki*, red. R. Pośpiech, Opole 2012, s. 135-149.

16 *Ibidem*, s. 136.

dotychczasowe dokonania węgierskich badaczy. Autor w czterech paragrafach przedstawił następujące kwestie: zadania i kompetencje wymagane od badacza muzyki liturgicznej, historię i kierunki badań oraz ich najważniejszych przedstawicieli, wykaz liturgicznych źródeł paulińskich, najistotniejsze konkluzje dotychczasowych badań. Do tekstu dołączona jest bibliografia najważniejszych publikacji węgierskich badaczy chorału.

Dwa ostatnie artykuły: *Twórczość o. Władysława Leszczyńskiego OSPPE w świetle nowych badań – próba atrybucji repertuaru XVII-wiecznych hymnów jasnogórskich* Marcina Konika oraz *XVIII- i XIX-wieczne kancjonały paulińskie jako źródło pielęgnowania tradycji liturgicznej w klasztorze oo. Paulinów na Jasnej Górze* Remigiusza Pośpiecha ujęte zostały w rozdziale *Continuatio*. Ich tematyka skupia się wokół potrydenckiej tradycji liturgicznej, co odróżnia je od większości tekstów zawartych w publikacji. O ile tekst dotyczący XVIII- i XIX-wiecznych kancjonałów można traktować jako dokumentację kultuwowania tradycji chorałowej, to studium wielogłosowych hymnów z XVII wieku zdecydowanie odbiega od głównego korpusu artykułów. Mieszczą się one jednak w szeroko zarysowanym temacie książki, jakim jest liturgia w klasztorach paulińskich w Polsce.

Oba opracowania reprezentują rzetelny warsztat źródłoznawczy, co poświadczają stosowane przez autorów procedury badawcze i ostrożność w formułowaniu twierdzeń, znamionująca szczególnie – ze względu na specyfikę tematu – tekst Konika. Ustalenia badaczy są wynikiem krytyki źródeł o proveniencji jasnogórskiej: dziesięciu jednostek zawierających muzyczne opracowania hymnów nieszpornych w przypadku Konika, oraz dziewięciu rękopiśmiennych kancjonałów paulińskich w przypadku Pośpiecha.

Hipoteza badawcza pierwszego tekstu dotyczy atrybucji omawianych utworów, które na podstawie różnego rodzaju przesłanek badacz przypisuje Władysławowi Leszczyńskiemu. Forma artykułu odzwierciedla

schemat argumentacji Konika, poprzedzony eksplikacją jego założeń metodologicznych. Tekst wnosi istotny wkład w stan badań muzyki jasnogórskiej końca XVII wieku, przede wszystkim dzięki zrewidowaniu ustaleń Podejki zawartych w opisach katalogowych omawianych hymnów¹⁷. Elementem zbędnym artykułu Konika jest rozpoczynające wstęp pozamerytoryczne wprowadzenie dotyczące działalności naukowej i popularyzatorskiej Zespołu Naukowo-Redakcyjnego Jasnogórskich Muzykaliów oraz Klasztoru OO. Paulinów na Jasnej Górze, które w dużej mierze powieliła informacja zawarte we wprowadzeniu do książki autorstwa jej redaktora.

Drugi artykuł ma wyraźnie charakter przyczynkarski: Pośpiech podkreśla brak wcześniejszych analiz materiału źródłowego i wskazuje na możliwości prowadzenia dalszych badań. Autor skupia się na problemie kopistów i procesów powstawania rękopisów, a także ich funkcjach dydaktycznych, umieszczając zagadnienie w zarysowanym w pierwszej części tekstu kontekście – roli muzyki w liturgii Kościoła. Ów obszerny ustęp dotyczący pielęgnowania tradycji muzyki liturgicznej wydaje się być jednak niezupełnie skorelowany z treścią tekstu zasadniczego.

Ze strony redakcyjnej nie udało się w książce uniknąć drobnych niedociągnięć, do których można zaliczyć dowolność w stosowaniu formatów pisowni sigłów i sygnatur, nazewnictwa pełnego i skrótowego omawianych jednostek archiwalnych. Przykładowo tzw. *Mszał Jagiellonów* figuruje w różnych miejscach książki jako: *Missale Jagiellonów*, *Missale Paulinorum*, MJag, MJ, R. 589, R 589, AJG III-3, PL-CZ s.s. Ujednolicenie tych fragmentów tekstu i ustalenie listy skrótów obowiązującej dla wszystkich artykułów sprzyjałoby przejrzystości pracy. Za pewnego rodzaju niedogodność można uznać również wielojęzyczność tomu. Artykuły sporządzone zostały w trzech językach: polskim, angielskim i niemieckim,

17 P. Podejko, *op. cit.*, s. 645, 664, 702, 714, 718-719, 729.

natomiast ich streszczenia przetłumaczone zostały na język niemiecki, angielski, polski i włoski. Mimo, że są to języki powszechnie stosowane w literaturze muzykologicznej i teologicznej, ograniczenie ich liczby z pewnością uczyniłoby pracę w całości przystępniejszą dla szerszego grona zainteresowanych.

Praca zbiorowa *Liturgia w klasztorach paulińskich w Polsce. Źródła i początki* ma istotne znaczenie naukowe z uwagi na wartość ustaleń opartych na materiałach źródłowych. Badacze prezentujący wyniki na łamach wydanego tomu powołują się niejednokrotnie na wcześniejsze opracowania i wydania, pogłębiając je i rewidując. Do sympozjum, którego efektem jest omawiana publikacja, zaproszono badaczy z międzynarodowego kręgu historyków muzyki, Kościoła i liturgii zajmujących się kulturą klasztorów paulińskich. Cechą pracy jest interdyscyplinarność leżąca u podłoża projektu opracowania historii liturgii polskich paulinów przez badaczy o różnych kompetencjach, spotykających się na obszarze badań źródłowych. Autorzy poszczególnych tekstów niejednokrotnie odnoszą się do tych samych jednostek archiwalnych i omawiają je z różnych perspektyw. Fakt niedostatku naukowych opracowań podejmowanych w tomie tematów paulińskiej liturgii przedtrydenckiej sygnalizowali autorzy tekstów w różnych miej-

scach publikacji (np. Kubieniec, Sobeczko). Pozycja ta stanowi więc cenne wypełnienie perspektywy historycznej ustaleniami dotyczącymi muzyki liturgicznej paulinów czasów przedtrydenckich, zważywszy na to, że dotychczasowe badania spuścizny klasztoru skupiały się na muzyce kapeli jasnogórskiej w XVIII i XIX wieku.

Historia i kultura klasztorów w polskich naukach historycznych jest w dużej mierze jeszcze nierozpoznana. Ostatnie lata przyniosły jednak wiele ważnych inicjatyw mających na celu zmianę tego stanu¹⁸, do których zalicza się również aktywność Zespołu Naukowo-Redakcyjnego Jasnogórskich Muzykaliów. Sądzę, że można uznać publikację jako wartościową pozycję przybliżającą ogromne dziedzictwo klasztoru jasnogórskiego z perspektywy istotnej dla niego jako ośrodka kultu religijnego – liturgii.

Sonia Wronkowska

¹⁸ Warto wspomnieć chociażby o projekcie *Dziedzictwo kulturowe po klasztorach skasowanych na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w XVIII i XIX w. Losy, znaczenie, inwentaryzacja*, realizowanym w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.